

УДК 372.461

**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ У ШКОЛАХ ГАЛИЧИНИ
МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТ.**

Царик Ольга Михайлівна
м.Тернопіль

У статті проаналізовано процес мовної освіти учнів у середніх загальноосвітніх закладах Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст. Розглянуто методичні аспекти формування культури мовлення учнів, зокрема форми та методи навчання рідної та іноземних мов. Досліджено стан писемного мовлення у школах Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст., психологічні передумови формування культури писемного мовлення, вимоги до розвитку мовлення та основні тенденції методики формування культури мовлення.

Ключові слова: освіта, методика, культура мовлення, писемне мовлення.

Зміни у культурно-історичному житті суспільства Га-

личини міжвоєнного періоду ХХ ст. спричинили впровадження нових тенденцій у сферу освіти та науки, зокрема у системі освіти було проголошено постулат педоцентризму, за яким у центрі педагогічного процесу повинна бути особистість дитини, а не учитель. Разом з тим пропонувалося запровадження адаптаційних умов навчання, відповідно до природних потреб та фаз розвитку дитини. До основних компонентів педагогічної рефлексії нового підходу до освіти належав процес самостійного пізнання, а не пасивного засвоєння поданого матеріалу. Метою такого підходу до освіти було прийняття педагогічного принципу індивідуалізму і розвитку, націлювання на пошук ідеалів та цінностей шляхом запровадження проектів експериментальних шкіл [5, с.52]. Змінювалися вимоги і до мовної освіти, впродовж

навчання у школі основна увага приділялася вивченню мов, рідної та іноземних, залежно від рівня розвитку суспільства та поставлених перед школою завдань.

Вагомий внесок в дослідження проблем мовної освіти внесли І.Грузинська, Л.Щерба, В.Вихрущ, Г.Рогова, Н.Верещагіна, О.Бігич, Д.Багалій, А.Кирда, В.Карпова, А.Красуля, Н.Борисова, та ін. У наукових працях учених М.Рудницького, Й.Вороньцького, С.Шобера, Г.Ровіда, А.Криньського, Й.Давіда, Е.Моймана, Б.Ступарика, І.Курляк, Т.Завгородньої проаналізовано освітній процес початку ХХ ст., проте детального вивчення потребує методика формування культури мовлення учнів рідною та іноземними мовами у школах Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст.

Метою статті буде аналіз методичних аспектів формування культури мовлення учнів у школах Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст.

Основне завдання школи Галичини початку ХХ ст. як соціальної інституції полягало в різносторонній освіті особистості та підготовці її до повноцінного життя у суспільстві. Школа давала людині знання, необхідні для виконання життєво необхідних завдань, перш за все це теоретичні відомості та практичні навички. Для розвитку інтелектуальності у дітей шкільного віку необхідною умовою були спостереження, пам'ять і увага, проте основна суть полягала у формуванні здібності мислити. Оскільки у шкільному віці неможливо навчити дитину всього, що необхідно для майбутніх життєвих ситуацій, то особливо важливого значення набуває розвиток інтелектуальних здібностей, завдяки яким у майбутньому людина може зорієнтуватись та самостійно здобути необхідні знання [6, с.358].

У поглядах науковців та у практиці завжди існувала думка, що вивчення віршів розвиває пам'ять, математика формує логічне мислення, а найкращим способом розвитку інтелекту вважалося вивчення іноземних мов. Основним проявом процесу мислення є думка, що виражається у процесі усного чи писемного мовлення.

У процесі формування культури мовлення учнів у середніх загальноосвітніх закладах Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст. особливого значення надавали навчанню письма. За допомогою письмових робіт учнів оцінювали знання орфографічних, граматичних, лексичних основ, творчі роботи відображали внутрішній світ дитини. Письмові роботи учнів були також і свідченням інтенсивності та ефективності праці учителя, сумлінності вчителя. Зрештою письмові роботи відображали рівень засвоєння дитиною матеріалу. Інтелектуальна людина ніколи не напише того, що не має сенсу або чого вона не розуміє [6, с.88].

Проблема індивідуальності дитини, її змістовне та багате особисте життя, педагогічна майстерність та ініціатива учителя не цікавили методистів «давнішої школи», в кінці ХІХ на початку ХХ ст. у школах в основному дбали про зовнішню форму письмових робіт учнів та про застосування методики для навчання дослівного відтворення учнями якомога більшого обсягу матеріалу у такому ж вигляді, як це подавала школа [9, с.3].

Такий стан писемного мовлення, за Г.Ровідом, спостерігався в усіх початкових та середніх школах Галичини початку ХХ ст., оскільки відчувався вплив німецької школи, про що свідчить і методична література того часу щодо формування навичок письма. Г.Ровід засуджував такий стан писемного мовлення, наголошував на необхідності змін у дидактичних основах, що стосувалися письмових вправ. В кінці ХІХ – початку ХХ ст. шкільна влада Галичини брала за основу австрійську та німецьку модель навчання, що не завжди позитивно відображалося на галицькому шкільництві.

Навчальні плани для народних шкіл були видані Галицькою шкільною радою у 1893 р., згідно з якими основна мета письмових вправ – вміння коректно висловлюватися на письмі, «стилістична вправність у документах зі сфери

повсякденного життя, промисловості та торгівлі». Досягнути цієї мети у початковій школі «Плани та інструкція» радили за допомогою переписування речень, диктантів, письма з пам'яті, орфографічних вправ, відповідей на питання, переказів прочитаних творів. На 5, 6, 7 році навчання додавалися короткі описи та оповідання на задану тематику, написання листів – не лише родинних, а теж подання документів для залагодження промислово-купецьких та правових справ [9, с. 5].

На основі навчальних планів вчительські конференції затвердили детальну програму, де містилися і методичні вказівки, список тем письмових вправ, які були обмеженими, односторонніми та шаблонними. Основний принцип писемного мовлення на початку ХХ ст. полягав у письмовому відтворенні матеріалу з підручника, великий обсяг якого учні заучували напам'ять. У той час не було і згадки про те, що дитячі письмові роботи повинні бути відображенням їхньої індивідуальності, особистого життя на основі самостійного спостереження вдома, у школі, на вулиці, в полі. Проте зазначено, що учитель повинен чітко дотримуватися планів та програм, зокрема навіть порядку проведення диктантів. У такий спосіб згори обмежувалася свобода та педагогічна ініціатива учителя у сфері формування культури писемного мовлення учнів, а дітей позбавляли можливості індивідуального, самостійного вираження своїх власних думок та почуттів. Г.Ровід аналізує підбір тем, що подані у навчальній програмі, та письмові роботи учнів із шкільних зошитів. Теми творів повністю відповідають змісту підручників та читанок, а письмові роботи сорока учнів класу стереотипні, схожі між собою за змістом, стилем та використанням мовних засобів. Учений зазначає, що дитина пише такі твори без жодного зацікавлення, оскільки це не стосується її особистого життя, її переживань, отриманих шляхом власного спостереження, загалом не є вираженням її психічного стану. З тієї причини шаблонні диктанти, перекази прочитаних текстів, беззмістовні вправи на проміслову тематику були нудним марнуванням часу в класі та цілковитим відокремленням школи від довколишнього життя, що не викликало зацікавлення з боку дитини, не спричиняло духовного розвитку [9, с.6].

В такий спосіб можна пригнітити самостійність дитини, знівечити її індивідуальність. Жвава допитлива дитина, із оригінальним способом висловлювання своїх думок, перетворюється у школі із застосуванням тогочасної методики навчання «в тупу, безпорадну, бездумну, яка не здатна на інтелектуальний розвиток, продуктивну працю, плекання індивідуального стилю» [9, с.8].

Розглянемо основні аспекти методики навчання писемного мовлення, розвитку творчих здібностей дитини.

По-перше, під впливом засад німецької методики у школах Галичини усні заняття та виконання письмових вправ на практиці відбувалися відповідно до чітких методичних вказівок у підручниках, що мінімізувало творчу роботу, спрямовану на індивідуальність дитини.

По-друге, шкільні контролюючі органи зумовлювали механічне виконання письмових вправ, позаяк дидактичні експерименти учителів та інновації у методиці вважалися недотриманням навчальних програм. Оскільки робота вчителя часто оцінювалася за учнівськими письмовими роботами, зокрема їх зовнішнім виглядом, зусилля учителя направлялися в основному на те, щоб учень виконав письмові вправи каліграфічно, зробив якомога менше орфографічних помилок. Письмові роботи учнів відрізнялися часто лише вживанням синонімічних мовних засобів. При оцінюванні роботи учителя вирішальне значення мала форма письмових учнівських робіт, зміст залишався поза увагою.

По-третє, прийнятий спосіб корегування і виправлення помилок мав неабиякий вплив на витіснення зі школи вільного висловлювання дітьми власних почуттів та думок, використання власного стилю та манери безпосереднього викладу цікавих і оригінальних спостережень.

Г.Ровід ще 1920 року закликав до реформи методики формування писемного мовлення учнів із врахуванням стимулювання зацікавлення дитини, розвитку духовного світу, індивідуальності. Така реформа уможливлювала б прояви педагогічної діяльності учителя, зокрема на заняттях з рідної мови [9, с.10].

Основоположником нового погляду на дидактику щодо навчання письма учнів був польський учений Броніслав Трентовський, його думки викладені у педагогічній праці «Хованна» в середині XIX ст. Методика навчання писемного мовлення полягала, за Б. Трентовським, у поетапному навчанні. Спершу дитину треба навчити коректного орфографічного та граматичного письма, а далі радить розпочинати стилістичні вправи. Діти повинні писати «з власної голови» і виражати на письмі власні думки. У випадку, коли дитина описує почутий з уст вчителя твір, вона відтворює його слова на письмі, вдаючись до сліпого наслідування [Цит. за Г.Ровідом:9, с.11].

Трентовський радив дозволяти учням самостійно обирати тему письмової роботи, оскільки особливе зацікавлення учнів викликає тематика із власного життя: опис подорожі, родинного свята, опис нещастя, яке спіткало когось з родини. Основне завдання учителя полягає у вмінні організувати роботу учнів таким чином, щоб вони відтворювали на письмі власні міркування та відчуття.

Б.Трентовський виступав у «Хованні» проти письмових вправ, у яких учні перефразували поетичні твори у прозу, оскільки в такий спосіб учні вчать «псувати» добрі вірші, що можуть призвести до формування несмаку.

Попри написання творів, описів, діалогів, трактатів Трентовський радив використовувати для формування культури писемного мовлення листи, проте важливо, щоб дитина писала листа людині, яку добре знає.

Виправлення помилок та редагування дитячих письмових робіт вимагає від учителя делікатності та знання вікової психології. З погляду дидактики засади безпосереднього опанування вмінь і навичок шляхом творчого та дослідницького підходу витіснили старі методи навчання, за допомогою яких учням подавали готовий матеріал, зміст та форму якого учні були змушені наслідувати та відтворювати.

Г.Ровід у своїй праці «Z metodyki wypracowań pisemnych (zbiorek wolnych ćwiczeń dzieci)» проводить цікаві аналогії навчання письма із навчанням малювати. Навчання малювати не полягає у копіюванні готових форм, на перший план висувається малювання з природи і вільне вираження емоційного стану за допомогою малюнка. В такий самий спосіб можна спостерігати за внутрішнім духовним світом дитини, що виражається в усному та писемному мовленні. Для пізнання та оцінки рівня розвитку інтелекту дитини важливо, щоб форми висловлювання були індивідуальним свідченням самостійної праці дитини на певному етапі психічного розвитку. Таким чином, самостійне писемне мовлення на основі власних спостережень дитини можна розглядати не лише як психологічний матеріал, але і використовувати як підґрунтя для пошуку вирішення питань з методики формування культури мовлення.

Г.Ровід зауважує, що найбільше занедбаним предметом у загальноосвітній школі була рідна мова. Пізнання мови дитини, дослідження розвитку мовлення в усній та писемній формі на різних етапах його життя, вивчення засобів уявлень та понять, властивостей мислення – аспекти, на яких повинна ґрунтуватися методика навчання рідної мови. А найважливішим розділом методики рідної мови попри читання у міжвоєнний період XX ст. було ще навчання писемного мовлення [9, с.13].

Розвиток здатності висловлювати думки та почуття у письмовій формі, формування власного стилю дитини завжди перебуває у тісному зв'язку з розвитком усного мовлення та вмінням висловлюватися, що залежить від загального духовного розвитку дитини та від середовища,

в якому виховується дитина. На різних фазах розвитку дитини манера висловлювання має певні характерні особливості, що виокремлено у наукових дослідженнях. З огляду на рівень інтелектуального та духовного розвитку опис картини, який робить дитина у початковій школі, змістовно відрізняється від опису такої ж картини учня середніх класів.

І.Давід розрізняв три стадії розвитку мовлення в дітей шкільного віку. На першій стадії дитина, описуючи картину, виокремлює предмети, які бачить, розуміння змісту картини обмежується розпізнанням предметів, зв'язки між ними залишаються поза увагою. На другому етапі учень передає побачене на картині крізь призму власної уяви. На третьому етапі в описі простежується предмет, тема, задум картини, часто використовуються зіставлення та порівняння, наводяться доречні прислів'я із абстрагуванням від ситуації [6, с.80-82].

Е.Мойман також стверджував, що дитина спершу розпізнає на картині непов'язані між собою логічно предмети, потім розуміє ситуацію, причому без належного бачення перспективи. Лише на третьому етапі розвитку мовлення дитина починає поступово сприймати і розуміти мистецькі засоби та головну думку митця [8, с. 86].

Подібно розвивається і писемне мовлення дитини. Перші письмові твори складаються із вільних речень-виразів, що схожі на психологічні речення-схеми. На наступному етапі самостійні письмові роботи учня характеризуються повними реченнями, зрештою логічним зв'язком речень.

Г.Ровід подає відповіді 7-річних дітей на запитання «Що б ти зробив, якби мав 5 крон?» На початковому етапі розвитку письма подається типовий приклад писемного мовлення дітей:

«Іграшок, шоколадок, свічечок, ліхтариків, апельсинів, горіхів, яблук».

Творча робота дитини такого ж віку, але з вищим рівнем розвитку вирізняється наявністю простих поширених речень:

«Я б собі купив нові книжки. Купив би собі дитячу машину і рушницю і пістолет на патронах і вбрання з шапкою і залізницю, і купив би собі шоколаду» [9, с.14-15].

У даному творі, зазначає Г.Ровід, варто звернути увагу на часте вживання сполучника «і», що є характерною ознакою даної фази розвитку писемного мовлення, оскільки в дитини ще немає розуміння наступності, послідовності, протилежності.

У третьому класі дітям 8-9-го віку було запропоновано в післяріздяний період написати на занятті без попередньої підготовки твір на тему «Про мою ялинку». Г.Ровід відзначає, що 12 із 42 учнів зупинилися на описі предметів, завішаних на ялинці:

«Яблука, інжир, свічки, тістечка, рибки, помаранчі, цукерки, кукурудза в торбинках, підсвічники».

На основі такого твору учений робить висновок, що дитина відстає у розумовому розвитку, оскільки дитина 8-річного віку повинна писати повними реченнями.

Наступна група дітей на основі власних спостережень та вражень передали зміст твору повними, у більшій чи меншій мірі пов'язаними між собою реченнями.

«На моїй ялинці були пряники, тістечка, цукерки. Повісили кількадесять свічок. Я дуже весело забавлявся. У мене була шопка на електриці з ангеліками. На ялинці я мав аероплан, з якого висипалися офіцери. Деревце було прикрашене золотим та срібним ланцюжком. Далі там були помаранчі, цукерки в кошличках і торбинках, шоколадки, позолочені на посріблені горіхи. Ми співали веселі колядки. Деревце було велике та зграбне. До нас прийшли гості і ми зривали з дерева яблука та горіхи. Позасвічували штучні вогні. Потім з'їли все, бо ялинка була два тижні. Потім порубали деревце і все проминуло».

У творчих роботах на таку ж тему дітей четвертого класу (10-11 років) простежується схильність до логічного мовлення, вживання складних речень.

«У переддень Різдва Божого батьки купили мені ялинку, якою я дуже тішився, бо давно її не мав. У мить, коли засяяла на небі перша вечірня зірка, зичили нам батьки, а ми їм навзаєм, ділячись облаткою. Відтак подано вечерю. Після вечері я прикрашав з братами та сестрами ялинку. Після того як закінчив прикрашати деревце, засвітив на ньому свічки і ми співали коляди. Першого і другого дня Різдвяних свят ввечері я засвічував вогні на ялинці та співав коляди».

13-річний учень написав твір «Переддень Різдва в нашому домі», відобразивши свій внутрішній емоційний стан та детально і правдиво відтворивши дійсність.

«Находить переддень Різдва... Мама поспіхом готує на свята...

Перша зірка засяяла на небі та чудом продерлася крізь море хмар, які зависли над Краковом.

Переходжу вулицю – гробова тиша, що іноді порушується шумом вихору попутного трамваю чи екіпажу. У вікнах повно яскравого світла.

Сідаємо до столу.. Батько встав з крісла і ділиться з нами облаткою. Здоров'я, щастя... такі слова кружляють довкола столу.

Сумний настрій. У мамі сльози, та і мені мимоволі навернулись сльози на очі.

Запитуєш, звідки вони? Скажу – чому. Минулого року більшим було родинне коло. Помер нам найстарший брат. Ще два роки, а вже був би підпорою родини.

Після святої вечері почалися співи, які затягнулися до пізнього вечора» [9, с.16-17].

Наведені для прикладу письмові роботи дають можливість зробити висновок щодо фаз розвитку здібностей писемного мовлення. Письмова робота першої дитини вказує на те, що вона мислить конкретними образами, які відтворює на письмі окремими словами. Учень спроможний написати про ялинку лише ряд слів-образів досить примітивним способом, не зважаючи на логічний зв'язок, без певного плану.

На наступних фазах розвитку діти оперують спершу простими поширеними, далі складними реченнями, пов'язаними між собою логічним змістом. Варто відзначити емоційне забарвлення творів на основі власних пережитих вражень, свідчення рівня духовного розвитку дитини, характерні риси висловлювання в писемній формі.

Таким чином, у методиці формування культури писемного мовлення дітей варто використовувати теми, пов'язані із внутрішнім світом дитини, її емоційним станом, навколишнім світом та повсякденним життям.

Необхідно звертати увагу на важливості окреслення цілей при навчанні учнів писемного мовлення. Окрім вміння правильно висловлюватися, учні повинні бути скеровані на формування індивідуального стилю писемного мовлення, вміння передати на письмі власні почуття та думки на основі самостійного спостереження та за умов інтенсивного навчання, що високо цінувалося вже і у міжвоєнний період ХХ ст.

Література та джерела

1. Кришко А. Особливості розвитку мовної освіти в країні у ХІХ – поч. ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_silsk_shkolu/42_2/visnuk_27.pdf. – Загол. з екрану. – Мова укр.
2. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ перша половина ХХ століття). Історико-педагогічний аспект / Ірина Курляк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 328 с.
3. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1977-1939) / Богдан Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 144 с.
4. Шоробура І., Качур А. Видатні постаті української лінгводидактики початкової школи 1920-х років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2012/2012_2_13.pdf. – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Barska A. Szkoła twórcza: transformacje i formy jej istnienia we współczesnej praktyce pedagogicznej / Adriana Barska // COLLOQUIUM WNHIS. – Nr.3. – (7)/2012. – S.51-62
6. Dawid J. Wł. Inteligencja, wola i zdolność do pracy / Jan Władysław Dawid. – Warszawa, 1911. – 592 s.
7. Kryński A. Jak nie należy mówić i pisać po polsku / Adam Kryński. – Warszawa, 1931. – 356 s.
8. Meumann E. Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik / Ernst Meumann. – Leipzig: Verlag von Wilhelm Neumann, 1914. – 467 s.
9. Rowid H. Z metodyki wypracowań pisemnych (zbiorek wolnych ćwiczeń dzieci) / Henryk Rowid. – Lwów – Warszawa: Książnica polska T-wa nauczycieli szkół wyższych, 1920. – 56 s.
10. Rudnicki M. Wykształcenie językowe w życiu i w szkole / Mikołaj Rudnicki. – Poznań-Warszawa: Nakład księgarni św. Wojciecha, 1920. – 240 s.
11. Szober S. Na straży języka. Szkice z zakresu poprawności i kultury języka polskiego / Stanisław Szober. – Nakładem „Naszej księgarni”, SP. AKC. Związku nauczycielstwa Polsk., Warszawa, 1937. – 243 s.
12. Woroniecki J. Około kultu mowy ojczystej / O. Jacek Woroniecki. – Lwów – Warszawa, 1925. – 113 s.

В статті проаналізовано процес мовної освіти учнів у середніх загальноосвітніх закладах Галичини міжвоєнного періоду ХХ в. Розглянуто методичні аспекти формування культури мови учнів, в частині форми та методи навчання рідною та іноземною мовою. Досліджено стан письмової мови в школах Галичини міжвоєнного періоду ХХ в., психологічні передумови формування культури письмової мови, вимоги до розвитку мови та основні тенденції методики формування культури мови.

Ключеві слова: освіта, методика, культура мови, письмова мова.

The paper analyzes the process of language education of students in Galicia secondary schools during the interwar period of the twentieth century, which characterized by the introduction of new trends in education and science, including the declaration postulate of pedocentrism. The main task of the school, which was a versatile personality formation was reviewed. We have considered the forms and methods of pupils' culture of speech development, the state of writing in Galicia schools during the interwar period of the twentieth century, psychological prerequisites of culture of writing formation, the requirements for speech development and the main trends of culture of speech formation methods that provide consideration of the child's individuality, its informative and rich personal life, teaching skills and teacher's initiative. On the basis of the written work we have made a conclusion about the phases of students writing skills development and topics for writing works that should be associated with the inner world of the child emotional state, the outside world and everyday life.

Key words: education, technique, culture of speech, writing.